

Слободан Г. Марковић

ЗНАЧАЈ ПРЕВОДИЛАШТВА У КУЛТУРНОМ ТРАНСФЕРУ ЕВРОПА-СРБИЈА И СРБИЈА-ЕВРОПА⁷¹

Објављивањем зборника *Имиџаџори њасова* 2023. уредница Гордана Ђерић покренула је нова тумачења књижевног преводаштва.⁷² У оквиру пројекта „Културни трансфер Европа Србија од XIX до XXI века” овај зборник скренуо је пажњу на извориште теорије културног трансфера а то је преводаштво. У питању је настојање да се једна важна област интеркултурног деловања, посредовања и културног трансфера промисли, претумачи, ревалоризује и доведе у везу с друштвеним преображајем. Овај задатак уредница је обавила уз помоћ десет истакнутих преводитељаки и преводаца који су имали као оквир есеј који је уредница написала и насловила „Чији је пишчев глас: упитник за преводиоце.” Сама уредница наводи да је „управо превођење (на основу успостављеног језичког *сџандарга*) претходница и услов

71 Текст је резултат пројекта „Културни трансфер Европа–Србија од 19. до 21. века” (бр. 7747152) који финансира Фонд за науку Републике Србије у оквиру програма ИДЕЈЕ.

72 Гордана Ђерић, *Имиџаџори њасова. О књижевном превођењу и преводиоцима* (Београд: Институт за европске студије, 2023).

како културног трансфера тако и друштвеног преображаја и преображаја света кроз време.”⁷³

Преображај језичке културе у националну путем превођења и културног трансфера

Тешко је говорити о српском етницитету у модерни као о нечем хомогеном и континуираном. Пре је реч о низу сродних, али и локализованих, идентитета који су се постепено стопили у модерну српску нацију у периоду од краја XVIII до почетка XX века. У претходном периоду (XVI-XVIII век) може се пре говорити о протонацији као о претходници модерних Срба.⁷⁴ За дефинисање посебне српске нације схваћене као заједница свих њених припадника без обзира на веру и социјално порекло, с посебним (славно)српским језиком, заслужан је Доситеј Обрадовић. Илустративно је да је овај отац модерне српске нације живео од наставе страних језика, и да је и сâм био преводилац. У оквиру културног посредовања коме је посветио цео живот Доситеј је путем културног трансфера утицао и на модерно схватање нације међу Србима.

После сеоба Срба 1690. и 1739. за културну елиту овог народа у Хабзбуршком царству уз познавање руско-словенског, знање немачког и латинског постало је императив. Међу првим школама за Србе биле су Латинско-славенска школа у Новом Саду (1731) и Collegium slaveno-latinum Carvlovicense основан 1733. У овој школи у Сремским Карловцима, руски учитељ Максим Суворов подучавао је латинском Србе будуће свештенике,

⁷³ *Ibid.*, 10-11.

⁷⁴ Стеван К. Павловић чак је сматрао да се тек у периоду после обнове Пећке патријаршије 1557. „појавило нешто што наликује на српску етничку свест.” Stevan K. Pavlowitch, *Serbia. The History behind the Name* (London: Hurst and Co., 2002), 16.

али и офицере и службенике. Митрополит Павле Ненадовић је на претходним темељима основао Латинску школу у Карловцима 1749. У њој су ђаци темљено учили латински. Учили су да преводе с латинског на руско-словенски или немачки, али и у обратним правцима.⁷⁵ Захарије Орфелин заслужан је за прве уџбенике латинског језика штамане за аустријске Србе. Он је у Венецији штампао *Латински буквар* 1766,⁷⁶ а наредне године *Первија начайки латинског језика* на 448 страна.⁷⁷

Ако је за ученост био најважнији латински језик, у практичном смислу најважније је било познавање немачког језика, посебно у Војној граници јер је то био језик аустријске војске. Свакако да су Срби у XVIII веку најпре имали на располагању руске приручнике за немачки. Посебну немачку граматику по Готшеду „на ползу српској деци” приредио је Стефан Вујановски.⁷⁸ Она се појавила 1772. Две године касније Сава Лазаревић објављује и први уџбеник немачког на 185 страна,⁷⁹ а 1790. излази обиман немачко-српски и српско-немачки речник који

75 Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књига 2: *Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790* (Нови Сад: Матица српска, 1990), 390-398. Ненад Ристовић, *Приручник из реторике Јована Рајића* (Београд: Завод за уџбенике, 2013), 32-33.

76 *Латинскій букваръ: содержащій начало ученія и единъ краткій словникъ Латинскаго языка съ переводомъ Славено-Сербскимъ ради Сербскихъ дѣтей и всѣхъ, которые Латинскому языку учиться желаютъ*, издањ (Венеција: Штампарија Димитрија Теодосија, 1766).

77 *Первые начатки латинскаго языка, то есть: М. Иоанна Ренія Донатъ, и Хрістофора Целларія Меньшій Лексиконъ. Съ Лангѣевыми Школными Разговорами. Въ пользу и употребленіе Сербской юности* / на Славено-Сербскій языкъ преведены и изданы (У Млечима: Штампарија Димитрија Теодосија, 1767).

78 *Нѣмецкаа грамматіка* (Беч: Штампарија Ј. Курцбека, 1772).

79 *Начало ученіе хотѣшѣмъ учитисѣ Книгѣ писменѣ нѣмецкими* (Беч. 1774).

је саставио у два тома Теодор Аврамовић, са 719 страна у немачко-српском делу, и 326 у српско-немачком делу.⁸⁰

Описујући страни уплив на Србе у Хабзбуршком царству у XVIII веку Душан Ј. Поповић је приметио: „утицај немачке културе и језика били су дакле у нашој средини огромни. Они су се осећали у целокупном животу нарочито варошког становништва.”⁸¹ И у самим школама Срби нису учили српску синтаксу и граматику већ немачки и латински, па је то утицало и на сам језик.

Од друге половине XVIII века продире знање француског језика међу српску елиту у Аустрији. Доситеј Обрадовић учи француски почетком 1770-тих, а у истој деценији објавио је Павле Јулинац превод првог романа на „словенски језик”. Био је то Мармонтелов роман *Велизар*.⁸² Јоаким Вујић, учитељ француског и италијасног језика у Трсту, објављује 1805. *Водич за француску граматику. За уџицебу за славеносрпску младеж*.⁸³

Може се закључити да су у последњим деценијама XVIII и почетком XIX века створени сви услови за систематско учење латинског, немачког и француског међу Србима у Аустријском царству. Уз знање страних језика ишао је и превод са њих. А преводи су подстакли културни трансфер модерних идеја укључујући и идеју национализма и националне еманципације.

Рани преводи јављају се у два облика. Страна дела се или преводе или прилагођавају. Већ Доситеј примењује

80 *Deutsch und Illyrisches Lexicon. Zum Gebrauch der Illyrischen Nation* (Беч, 1790).

81 Душан Ј. Поповић, *op. cit.*, 402.

82 *Велизаріи гдина Мармонтелъ, Академіи французскаго азѣка члена / изъ французскаго на славенскіи азѣкъ преведенъ* (Беч: Штампарија Ј. Курбека, 1776).

83 Јоакимъ Вуичъ, *Руководство къ французстѣй грамматіцѣ: во употребленіе славено-сербскія юности*, (Будим: Караџевски пештански университет, 1805).

ово двојство. Он преводи проповед калвинистичког теолога и просветитеља Георгија (Георга) Јоакима Цоликофера *Слово ђоучиѿиелно* и објављује га у Лајпцигу 1784. Скоро двадесет година касније (1803) објављује „по систему професора Соаве” дело *Еѿика или философија наравоучиѿиелна*. У другом случају, како је показао још Ј. Савковић, Доситеј је преводилац око трећине књиге, у другој трећини даје репродукцију италијанског етичара и философа Франческа Соаве (Francesco Soave), а у трећој настоји да појасни његове идеје.⁸⁴ Соава је био католички редовник капуцинског реда. Оба просветитељска аутора која је Доситеј изабрао били су према томе проповедници својих цркава.

На овим примерима Доситејевог избора о томе шта је вредно да се пренесе српској читалачкој публици оцртава се огроман утицај преводилаца у формативним годинама једне културе. Одлуком да објави ова два дела Доситеј је усмерио српско просветитељство ка умереном правцу који је био ближи немачком него француском просветитељству. Он је намерно одабрао оне ауторе који нису беспоштедно ударали по институционалној религији, већ који су настојали да иду путевима саображавања вере и разума. Поводом Соавиног превода Серђо Бонаца (Sergio Bonazza) је приметио: „одабрати као етички узор за народ једно дело прожето верским осећањима, чији је аутор осим тога био редовник, значило је учинити ‘значајан’ идеолошки избор.”⁸⁵

84 Душан Иванић, „Етика”, у *Сабрана дела Досиѿеја Обрадовића*, књ. 3: *Совјеѿи здравѿа разума, Слово ђоучиѿиелно ѿосѿодина Георѿија Јоакима Цоликофера, Еѿика* (Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 2007), 187-188.

85 Серђо Бонаца, „Доситеј Обрадовић и италијанска култура”, у: Душан Иванић (пр.), *Досиѿеј и Евроѿа* (Београд: Задужбина Доситеј Орадовић, 2011), 71. Прво издање Бонациног текста

Иако је касније, и у више таласа, оспораван од стране православне цркве, Доситеј је оваквом свесном одлуком одлучујуће утицао на то да његова дела буду прихваћена као део главног тока српске културе већ од почетака Кнежевине Србије када је Глигорије Возаревић штампао између 1833. и 1836. његова сабрана дела као прва сабрана дела једног Србина.⁸⁶ Случај Доситеја и његових превода потврђује закључак водећег теоретичара културног трансфера Мишела Еспања: „Превод није само прелазак из једног језика у други, он је, такође, изнад свега прелазак из једног културног контекста у други у коме преводиоци као културни посредници играју кључну улогу.”⁸⁷

Значај превода са српског на европске језике за културни трансфер српска култура – Европа

Дошавши у Хабзбуршку монархију српска црква и учени људи су, под притиском прилика, напустили српско-словенски језик који је коришћен од времена Немање и Светог Саве као књижевни језик Срба. Заменили су га од 1730-тих рускословенским језиком па чак на њега преводили и средњовековне романе старе српске књижевности. И службе Србима свецима штампају се на рускословенском 1760-тих. Рускословенски је постао језик српске школе, цркве и штампане речи, а пред страхом

било је 1990. у: *Научни састѧанак славистиѧа у Вукове дане*, 19/2 (1990), 317-328.

86 Од 1833. до 1836. штампана су Доситејева дела у 9 књига, док су домаћа писма Доситеја Обраовића издата као десета књига 1845. Љубомир Дурковић Јакшић, *Књиѧа о Глиѧорију Возаровићу* (Београд: библиотека Града Београда и БИГЗ, 1995), 50-51.

87 Michel Espagne, "What are Cultural Transfer? The Russian and Scandinavian Cases", in Steen Bille Jørgensen and Hans-Jürgen Lüsebrink (eds.), *Cultural Transfer Reconsidered* (Leiden and Boston: Brill and Rodopi, 2021), 26.

од католичке цркве и уније. У пракси је називан и једноставно словенски.⁸⁸

Модеран српски језик није био уобличен пре Доситејевог времена. Оно што је Доситеј називао славено-српски темељило се на народном језику коме је додато понешто из претходног „словенског” језика. Да је у питању у основи народни језик, прилично близак каснијој књижевној норми, најбољи је доказ само Доситејево дело које је од 1870. прештампавано вуковом ћирилицом,⁸⁹ али никада није превеђено на онај језички стандард за који се залагао Вук Караџић. С друге стране, једини начин да говорници српског језика у XX и XXI веку разумеју дела Захарија Орфелина или Јована Рајића писана на (руско)словенском језику јесте да се она преведу на српски. За разлику од „словенског” језика није било граматика и речника (славено)српског језика. Како је онда неко из западне или централне Европе могао да приступи учењу тог језика? Одговор је готово никако.

Тек када је Вук Караџић 1818. штампао прво издање *Српској рјечника*, који је објављен уз преводе српских речи на немачки и латински и уз граматику, постало је могуће систематско учење српског језика у западној Европи, а посебно у германосфери. Само седам година касније Тереза Албертина Лујза фон Јакоб, позната и под псеудонимом Talvj, објавила је немачки превод српских народних песама (1825-26)⁹⁰ што је представљало

88 Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокној доба (XVII и XVIII век)* (Београд: Нолит, 1970), 32-37.

89 *Целокућна дела Димитрија Обрадовића названој у калуђерство Доситија : њим истим сјисана и издана*, препечатао и по новом правопису приредио и издао Аксентије Мијатовић (Београд: Државна штампарија, 1870).

90 Talvj, *Volkslieder der Serben. Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj* (Halle: Rengersche Buchhandlung, 1825). Ibid, vol. 2, 1826.

највећу промоцију српске народне културе икада учињену у свету. Хегемона мушкост европске културе XIX века, коју су као културни модел преузели и Србија и Срби, маргинализовала је централни допринос рецепцији српске културе на Западу за који је заслужна ова преводитељка. Њеним преводима обзнањено је постојање народне културе једне етничке групе, али та етничка група и даље није била у могућности да се представи преводима најистакнутијих дела написаних на славеносрпском и српскословенском језику. Без првода истакнутих припадника једне културе она и не може да буде персонализована у другој култури.

Зато не изненађује коментар Александра Вилијама Кинглејка, написан на пропутовању кроз Србију 1835, а објављен девет година касније у знаменитом и утицајном путопису *Еоџен* (Са Истока) који је деценијама у англосфери служио као главни извор за вести о земљама Истока. Коментар се односи на српску и бугарску културу у ауторовом виђењу:

Мало земаља има мање „величина” од крајева на овом делу њуџа: не њозиваће се да њусџиџе сузу над њробом некој „некад блисџавој”, или „одаџе њошџу” било чему живом или мрџивом, нема срџских или буџарских litterateurs са којима би било срамоџа да се не уџознаџе.⁹¹

Из угла постколонијалне критике лако је критички деконструисати овај исказ, али оно што остаје као чињеница је да је Кинглејк, у то време, од дела из српске културе могао једино да прочита на енглеском препев збирке Терезе Албертине Лујзе фон Јакоб који је Џон

91 *Бриџански њуџиџици у нашим крајевима у XIX веку*, превод Бранко Момчиловић (Нови Сад: Матица српска, 1993), 20. Alexander William Kinglake, *Eothen* (London: John Ollivier, 1844), 31.

Бауринг великодушно и слободно приписао себи самом као „превод”.⁹²

Вук Караџић је и на овом пољу представљао иноватора првог реда. Дело *Српска револуција* знаменитог немачког историчара Леополда фон Ранкеа⁹³ укључује и низ одломака које му је лично пренео и доставио сâм Вук. Оно садржи и поједине делове пренесене из појединих Вукових дела, па је у композицији делимично и превод. Зато Ранкеово дело представља делимично акт Вуковог дословног преводјења и пренос српских извора и сопствених сећања, а делимично акт културног преводјења у европски контекст. У овом другом аспекту дела Ранкеова улога је природно била кључна.

На основу другог издања Ранкеове књиге Британка Лујза Кер превела је ово дело и објавила на енглеском 1847.⁹⁴ Дванаест година пошто је Кинглејк написао знаменити путопис Британци су добили дело после кога је било теже посматрати Србију као земљу без историјских личности. Већ 1860-тих појавила су се оригинална дела на енглеском која су приказивала и историју Србије и њену савременост као садржаје вредне пажње. Биле су то књиге англиканског свештеника Вилијама Дентона⁹⁵

92 *Народне српске ђесме* – *Servian Popular Poetry*, translated by John Bowring (London: printed for the author, 1827).

93 Leopold Ranke, *Die serbische Revolution. Aus serbischen Papieren und Mittheilungen* (Hamburg: Perthes, 1829).

94 Leopold Ranke, *A History of Servia and the Servian Revolution* (London: John Murray, 1847).

95 Reverend William Denton, *Servia and the Servians* (London: Bell and Daldy, 1862). Ово је дело три године касније објављено и на немачком: William Denton, *Serbien und die Serben* (Berlin: Verlag von Wiegandt und Grieben, 1865). Годину дана после *Србије и Срба* Дентон је објавио још једно дело које је имало шири захват и бавило се хришћанима у Турској. Rev. William M. Denton, *The Christians in Turkey* (London: Bell and Daldy, 1863). Само годину дана после енглеског издања књига је објављена у српском пре-

и знаменити путопис викторијанских путница Џорџине Мјур Макензи и Аделајн Полиине Ирби.⁹⁶

Од 1950-тих на светском нивоу се појавила потпуна доминација англосфере и енглеског језика. Још пре тога је успостављена политичка и привредна доминација светом Велике Британије која је трајала можда већ од 1815, а свакако од средине XIX века до 1914, а позната је као *Rex Britannica*. Ускоро је следила (од 1945) *Rex Americana*. Превођење са свих језика света на енглески постало је током XX века предуслов да се једна култура представи у светским оквиру. Проблем је био што су могућности изучавања српског језика у англосфери биле крајем XIX века заиста мале. Тек 1887. појавила се прва граматика српског језика у Британији.⁹⁷ Први речник, или боље речено покушај речника енглеског језика, штампан је ћирилицом и за речи на енглеском, а појавио се тек 1908. у Сједињеним Државама у Чикагу, односно „Ћикагу“ како стоји у изворнику и био је намењен искључиво за српске усељенике.⁹⁸ Тек је Велики рат довео Србе у снажну везу са англосфером, а та веза довела је до појаве првих озбиљнијих речника. Тако се први џепни речник у оба смера појавио 1916, и он је објављен у Британији.⁹⁹ Ђорђе А. Петровић објавио је за потребе српских и британских војника на Солунском

воду: В. Дентон, *Кристјани у Турској* (Нови Сад: Епископска књигопечатња, 1864).

96 G. Muir Mackenzie and A. P. Irby, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* (London: Bell & Daldy, 1867).

97 W. R. Morfill, *Simplified Grammar of the Serbian Language* (London: Trubner and Co., 1887).

98 *Први српско енглески речник* (Ћикаго/Chicago: Уједињено Српство, 1908).

99 L. Cahen, *Serbian-English and English-Serbian Pocket Dictionary* (London: Kegan Paul & Co., 1916).

фронту нови енглеско-српски речник 1918.¹⁰⁰ Све ово значи да су услови за систематско превођење у оба правца почели да се оцртавају тек током Великог рата, а у међуратном периоду се појављују и предавачи српског језика на универзитетима у англосфери. Зато и не чуди да су први значајни преводи дела са српског на енглески, не рачунајући народну поезију, урађени тек у међуратном периоду. Посебно је важан био превод Његошевог *Горској вијенца*.¹⁰¹

Преводаштво као путоказ једној култури

Још једна опсервација Гордане Ђерић чини ми се као посебно значајна. Она се односи на то да преводаштво може да мења ток историје. Сараднице и сарадници пројекта „Културни трансфер Европа-Србија” сусрели су се с многим примерима који потврђују овај налаз на примеру Србије. Преводац може, а посебно је то случај у малим културама, да избором аутора и дела знатно утиче на друштвене и културне токове средине којој је превод намењен. Тако је превод Алексиса де Товила, односно Токвиља како је транслитерован, а који је сачинио Настас Петровић, објављен на српском 1872. и 1874, четири деценије после оригинала (1835). Овај превод дуго је служио као основна инфомација говорницима српског језика о Америци.¹⁰²

100 *English-Serbian Vocabulary: containing all the usual words with their pronunciation*, noted by George A. Petrovich (Солун: Српска књижара М. Ристивојевића, 1918).

101 *The Mountain Wreath* of P. P. Nyegosh, translated by James W. Wiles (London: George Allen & Unwin, 1930).

102 А. Токвиљ, *О демократији у Америци*, с француског превео Настас Петровић, свеска 1: (Београд: Државна штампарија, 1872), свеска 2: (Београд: Државна штампарија, 1874 [1835]).

Други пример је објављивање дела *О слободи* Џона Стјуарта Мила на српском. Ово дело је са француског превода „посрбио“ кнежевић Петар Карађорђевић, девет година после објављивања оригинала не енглеског.¹⁰³ Превод је значајно утицао на развој либерализма у Србији, али и на рецепцију и промовисање разних личних права и слобода у Србији, па и оних које преводилац вероватно није имао примарно у виду, као што су права жена.

У мањим језичким културама избор дела која ће се превести може имати великог утицаја не само на рецепцију културе која се преноси, већ и на културу којој је првод намењен.

На случај брачног пара Мијатовић, Чедомиља (1842-1932) и Елоди Мијатовић (Elodie Lawton Mijatovics, 1825-1908) скренула је пажњу већ Симха Кабиљо Шутић која је овај пар представила кроз контексту посредовања између двеју култура,¹⁰⁴ појма који је веома близак културном трансферу. После Вилијама Дентона који је деловао као главни културни изасланик Србије у Британији од 1862 до смрти 1888, ову улогу је преузео брачни пар Мијатовић. Они су истовремено постали главни културни изасланици англосфере у српској култури, и Србије у Британији.

Чедомиљ Мијатовић преносио је Србима оно што је лично сматрао за највеће домете викторијанске културе, а за њега су то биле: начела политичке економије, британско верско проповеништво, идеја прогреса, етика радиности и побожност. Ове идеје преносио је српској

103 Џон Стјуарт Мил, *О слободи*, посрбио кнежевић П. А. Кара-Ђорђевић (Беч: Штампарија Јерменског манастира, 1868). Издање се продавало у корист фонда Уједињене омладине српске [1859].

104 Simha Kabiljo-Šutić, *Posrednici dveju kultura. Studije o srpsko-engleskim književnim i kulturnim vezama* (Београд: Институт за књижевност и језик, 1989), 11.

публици на три начина. Кроз десет превода дела са енглеског,¹⁰⁵ кроз сопствене књиге, уџбенике и књижевна дела која су се наслањала на енглеске ауторе и узор, и путем бројних дописа *Трјовинском їласнику* у својству првог српског редовног новинског дописника из Лондона. Мијатовић је био потпуно свестан утицаја који су поједини његови преводи имали у Србији. Када је схватио да превод прве књиге *Истїорије цивилизације у Енїлеској* од Хенрија Томаса Бакла има утицаја на развој материјалистичких схватања у Србији он је прекинуо даље превођење овог дела и преусмерио се на превод е енглеске и британске верске прозе. И избор превода Френклинове аутобиографије имао је исту сврху: да пренесе српском читаоцу животопис историјске америчке личности која у себи обједињује верску посвећеност, значај морала и дух новог времена.

Елоди Лотон је обавила сличан задатак на преношењу сарджаја из српске културе и наслеђа читаоцима енглеског језика. Она је била прва историчарка модерне

105 *Пушовање ђо словенским земљама Турске у Евроїи од Макензијеве и Ирбијеве. Преведено ђо жељи кнеза Михаила* (Београд: Државна штампарија, 1868). *Истїорија цивилизације у Енїлеској од Х. Т. Бокла* (Београд: Државна књигопечатња, 1871). *Дуїа у облаку или речи уїїехе за дане жалостїи од др Макдуфа* (Београд: Државна штампарија, 1873). *Дођи и добро дошао*, проповед Ч. Х. Спурџона [Charles Haddon Spurgeon] (Београд, 1878); *Не бој се, устїани, зове їїе!*, проповед Ч. Х. Спурџона (Панчево: Браћа Јовановић, 1878); *Пушовање ђоклониково с ової свейїа на онај друїи у їрилици сна једної од Јована Буњана* (Београд: Државна штампарија, 1879). *Истїорија Турске царевине од Станлеја Лен Пула* (Ниш: Штампa Д. Валожића, 1890). Давид Браун, *Коменїари к јеванђељима, део їрви: Коменїари к јевађељима ђо Майїеју и Марку* (Нови Сад: Штампарија Ђорђа Ивковића, 1898). Давид Браун, *Коменїари к Јеванђељима, део 2, Коменїари к Јеванђељима ђо Луки и Јовану* (Нови Сад: Штампарија Ђорђа Ивковића, 1903). *Живої Бенџамина Франклина* (Београд: Српска књижевна задруга, 1901).

Србије и објавила је књигу о модерној српској историји 1872.¹⁰⁶ Две године касније превела је 26 српских народних приповедака на енглески. Покушала је и да српске епске песме у преводу на енглески споји у један еп о Косову што је обавила 1881.¹⁰⁷ По њеној смрти рад на представљању Србије у Британији наставио је Чедомиљ Мијатовић, а посебно је у том смислу била важна његова књига *Србија и Срби* која је имала по три издања у Британији и у САД,¹⁰⁸ а знатан део ове књиге су додаци који представљају преводе са српског језика. Тако је Мијатовић превео део из друге књиге *Живойџа и њириљученија* Доситеја Обрадовића који се односе на његов боравак у Лондону, а из претходних превода супруге преузео је препев народне епске песме *Бановић Сџирахиња* као и српску верзију пепељуге. Иако то до сада није био предмет посебних истраживања ова књига управо показује колико су културно посредовање и превођење неразлучиве ствари.¹⁰⁹

106 Elodie Lawton Mijatovics, *The History of Modern Serbia* (London: William Tweedie, 1872).

107 *Serbian Folk-lore. Popular tales selected and translated by Madam Csedomille Mijatovics* (London: W. Isbister & Co, 1874). Madame Elodie Lawton Mijatovich, *Kosovo: an Attempt to bring Serbian National Songs, about the Fall of the Serbian Empire at the Battle of Kosovo, into one Poem* (London: W. Isbister, 1881).

108 Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians* (London: Sir Isaac Pitman & Sons, 1908). Друго британско издање 1911, треће 1915. Америчко издање: Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians* (Boston: L. C. Page & Company, 1908). Друго америчко издање 1913, треће 1914.

109 Више о брачном пару Мијатовић и њиховом значају посредника између англосфере и Србије видети у: Слободан Г. Марковић, „Културни трансфер из англосфере у Србију у 19. веку”, у Слободан Г. Марковић (ур.), *Културни трансфер Европско-Србија у XIX веку* (Београд: Институт за европске студије и Досије студио, 2023), 44-53.

Чак и узгредна инспирација једног преводиоца може да има далекосежне последице. Када је у питању рецепција из англосфере то је био случај с објављивањем Дизнијевих јунака на српском. Мики и Паја Патак појавили су се у издањима листа *Полиџика* 1935, а 28. фебруара 1939. објављен је први број *Полиџикиној забавника*. Душан Дуда Тимотијевић (1903-1967), потоњи преводилац *Гуливерових путовања*,¹¹⁰ одлучио се да почне с посрбљавањем имена главних јунака. Тако је српска и југословенска култура у рецепцији америчке добила Шиљу, Пају Патка, Рају, Гају и Влају. Адаптирао је и друге Дизнијеве јунаке у преводу, па су се читаоци Политикиних издања упознали с Хромим Дабом, Снежаном и осталим Дизнијевим јунацима. Ова, наизглед небитна одлука преводиоца, имала је далекосежне последице. Ови јунаци Дизнијевих стрипова постали су посрбљивањем далеко ближи читаоцима у Србији и Југославији, а њихова рецепција учињена је далеко лакшом него да су се нећаци Доналда Дака (односно Паје Патка) звали Хјуи, Дјуи и Луји као у оригиналу. Они су деловали као ликови из суседства, иако су долазили из Америке. Тако су неприметније и интимније, а истовремено и снажније, преносили америчке навике, искуства и обрасце како у Краљевину Југославију тако и касније у социјалистичку/комунистичку Југославију. При томе се преводилац држао начела да „преводилаштво није превођење речи већ нови живот истих порука у другом језику.”¹¹¹

У рецепцији једне културе аутори који су релативно мало познати у изворној култури постају кроз превод

110 Džonatan Svift, *Guliverova putovanja: Guliver u zemlji liliputa i džipova*, превео Душан Тимотијевић (Београд: Дечја књига, 1958).

111 S. v. „Душан Тимотијевић (Дуда)”, у: Слободан Гиша Богуновић, *Људи Полиџике. Лексикон сарадника (1904-1941)* (Београд: Политика А.Д., 2019), 537.

истакнути аутори у култури пријема. Преводаилац може систематским деловањем да пренесе у једну културу периферне садржаје друге, а да онда ти садржаји у култури пријема добију много итакнутије место. Такав се случај догодио у Југославији и Србији с књигама Зенона Косидовског које имају по два превода на српски,¹¹² а у Пољској је реч о релативно мало познатом аутору. И репутација овог аутора била је много боља у Југославији него у Пољској.

Када је у питању рецепција књига мађарских аутора, а опет захваљујући преводиоцима, двојица мађарских аутора постала су много познатија у југосфери и Србији него у самој Мађарској, а та двојица списатеља су: Лајош Зилахи и Бела Хамваш. Ово нас подсећа на још један закључак Мишела Еспања: „Свака култура прави сама себи страни пантеон који, ни на који начин, не одговара пантеону земље порекла.”¹¹³ У том прављењу страног пантеона преводиоци играју кључну улогу на најмање три начина: избором аутора, квалитетом превода и начином адаптације језичког израза. Разуме се да многи преводиоци нису у могућности да бирају кога ће превести, али у историји српске културе преводиоци су дуго били истакнути интелектуалци који су школовани у иностранству, а онда су сами одлучивали шта из стране средине у којој су студирали треба да се пренесе у Србију, и касније у Југославију, и често су сами и преводили.

У културама које су релативно мале по обиму говорника, значај преводаштва још је израженији него што је то у великим културним сферама као што су

112 Најпре су књиге Косидовског превели Душанка Перовић (*Библијске лејенде*), Петар Вујичић (*Кад је сунце било бој*) и Зофија Малишевска (*Приче јеванђелиста*), а онда је Јован Јовановић 2008. објавио нове преводе.

113 Michel Espagne, *op. cit.*, 27.

англосфера, франкосфера, германосфера или хиспано-сфера. Улога преводиоца у мањим културама често по-прима и улогу културног посредовања у коме начин на који преводилац/тељка посредује може значајно да утиче на друштвене и интелектуалне токове културе пријема.

Желео сам да укажем на неколико примера из нови-је српске историје који преводилаштво стављају у цен-тар културног трансфера. Путем културних трансфера цео свет постаје глобално село. То значи да се културни трансфер не завршава на односима једне мање језичке културе с континентом коме припада као у наслову овог чланка, већ се, у савременим условима, односи на цео свет. Трансфер нас нагони да сагледавамо појаве изван наметнутих политичких, културних и менталних гра-ница. Он врши *огіраничење*, да покушам да уведем нову кованицу за *deborderisation*. Обим овог текста морао је да се ограничи само на односе Европа-Србија-Европа, а преводилаштво превазилази такав оквир што га и чи-ни толико значајним у добу када се трага за глобалним историјама.